

ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԻ ԱՍԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ. ՅԵԶԱՐ ԿՅՈՒԻԻ «Հ.Կ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ» ՌԵՔՎԻԵՄԸ

ԱՍԱՏՐՅԱՆ Ա.Գ., ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա.Վ.

1900 թ. ապրիլի 19-ին, իր ծննդավայրում՝ Ղրիմի Թեոդոսիա քաղաքում, 83 տարեկանում հանկարծամահ եղավ աշխարհահռչակ հայազգի հանճարեղ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկին՝ անավարտ թողնելով «Թուրքական նավի պայթյունը» ծովային մարտանկարը¹:

«Ողջ Թեոդոսիան սուգ մտավ: Թեև նկարիչն արդեն ծեր էր, սակայն նրա մահվան գույժն ասես շանթահարեց բոլորին: Անհնար էր պատկերացնել, թե Թեոդոսիան կարող է ապրել առանց Այվազովսկու: Քաղաքում կյանքը կանգ առավ. ուսումնական հաստատություններում դադարեցին պարապմունքները, փակվեցին խանութները, սկսվեց շուկան: Իսկ դեպի նկարչի տուն էին շարժվում արտասովոր մարդկանց շարանները՝ ծաղիկներով և պսակներով... Անդադար հեռագրեր էին ստացվում Պետերբուրգից, Մոսկվայից, Կիևից, Օդեսայից, Թիֆլիսից, Սևաստոպոլից, Սիմֆերոպոլից, Յալթայից, Փարիզից, Վիեննայից, Բեռլինից, Հռոմից, Ֆլորենցիայից, Ամստերդամից... Իսկ նա պառկած էր պատկերասրահի հսկա դահլիճում՝ շրջապատված իր ստեղծագործություններով, և նրա դեմքը խաղաղ էր, լուսավոր...»:

Ողջ Թեոդոսիան գնում էր դագաղի հետևից»²:

Համաձայն իր կտակի՝ Հ. Այվազովսկուն հուղարկավորում են Թեոդոսիայի Սուրբ Սարգիս հայկական եկեղեցու բակում:

Այվազովսկու մահից մեկ տարի անց՝ 1901 թ. ռուս կոմպոզիտոր Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովը ստեղծում է «Տաղիկ» («Песенка») դաշնամու-

¹ Տե՛ս **Աղայան Ա.**, Ծովով հափշտակվածը. Հովհաննես Այվազովսկի (Նկարչի ծննդյան 200-ամյակի առթիվ), Ե., 2017, էջ 35:

² **Вагнер Л., Григорович Н.** Жизнь Айвазовского, Е., 1986, с. 214.

րային պիեսը՝ նվիրված աշխարհահռչակ ծովանկարչի հիշատակին, իսկ 1902 թ. ռուս կոմպոզիտոր, երաժշտական քննադատ, ռազմական ինժեներ և գիտնական, ինժեներական ծառայության գեներալ, «Հոր խմբակի» անդամ Յեգար Կյուին (1835-1918) գրում է «Հ.Կ. Այվազովսկու հիշատակին» (“Памяти И.К. Айвазовского”) ռեքվիեմը (op. 86 N 22, Des-dur)՝ ձայնի և դաշնամուրի համար, որը տպագրվում է մեկ տարի անց՝ 1903-ին Պետերբուրգում հրատարակված՝ Այվազովսկու հիշատակին նվիրված ավրոմում:

Յ. Կյուիի երաժշտական ժառանգությունն ընդգրկում է 14 օպերա, 4 մանկական օպերա, ստեղծագործություններ նվագախմբի, դաշնամուրի, ջութակի, թավջութակի համար, խմբերգեր, վոկալ անսամբլներ: Նրա ծավալուն ժառանգության արժեքավոր մասը կամերային վոկալ լիրիկան է: Ձայնի և դաշնամուրի համար Պուշկինի, Լերմոնտովի, Միցկևիչի, Նեկրասովի և այլոց խոսքերով նա գրել է ավելի քան 300 ռոմանս:

Կոմպոզիտորի վոկալ լիրիկայում կարևոր տեղ է գրավում հայկական ռոմանսների շարքը՝ հայ բանաստեղծների խոսքերով՝ «Հայի արյունը» (Ռափայել Պատկանյան), «Ինչպես հզոր մրրիկ» (Լևոն Մանվելյան), «Երագ» (Սմբատ Շահազիզ), «Անոր» (Պետրոս Դուրյան), «Մշուշ եկավ, թևը փռեց» (Ավետիք Իսահակյան), «Մարտիկի մահը» (Հովհաննես Հովհաննիսյան) և այլն, որոնք տեղ են գտել 1907-ին Պետերբուրգում հրատարակված «Արցունքներ» գեղարվեստական-երաժշտական ավանախում: Յ.Ա. Կյուիի «Հ.Կ. Այվազովսկու հիշատակին» ռեքվիեմը ժամանակին մեծ տարածում է գտել: Հայտնի է, որ Ալեքսանդր Սպենդիարյանը այն հաճախ է երգել՝ ինքն իրեն նվագակցելով: Ահա մի հետաքրքիր պատմություն: 1903 թ. դեկտեմբերի 20-ին Սանկտ Պետերբուրգի կոնսերվատորիայի մեծ դահլիճում Ռուսական երաժշտական ընկերության Սանկտ Պետերբուրգի մասնաճյուղի կազմակերպած համերգի ընթացքում Ալ. Սպենդիարյանի ղեկավարությամբ տեղի է ունենում «Ղրիմի էսքիզներ» սյուիտի պետերբուրգյան պրեմիերան, որը գնահատվում է «որպես շատ հետաքրքիր և տաղանդավոր նորույթ» և մեծ հաջողություն է ունենում³:

Ի դեպ՝ Ալ. Սպենդիարյանը «Ղրիմի էսքիզների» առաջին սյուիտը (1903), որի պրեմիերան, հեղինակի ղեկավարությամբ, մեծ հաջողություն էր ունեցել Յալթայում (4.IX.1903) նվիրել էր Հ. Այվազովսկու պայծառ հիշա-

³ Ст'я Русь, 23.XII.1903:

տակին, որը նրան անվանում էր «երիտասարդ Մոցարտ»: Խորհրդանշական է, որ հենց Այվազովսկու հիշատակին նվիրված ստեղծագործության պրեմիերայի ժամանակ տեղի ունեցավ Սպենդիարյան դիրիժորի դեբյուտը: Եվ ահա՝ Սյուիտի պետերբուրգյան պրեմիերայից հետո ռուս կոմպոզիտոր, դիրիժոր, երաժշտական-հասարակական գործիչ, Պետերբուրգի կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր (հետագայում՝ 1907-1928 թթ.՝ դիրեկտոր) Ալեքսանդր Կոնստանտինովիչ Գլազունովը բոլորին հրավիրում է ընթրիքի, որի մասին հետագայում ուշագրավ մանրամասներ կպատմի ռուս և խորհրդային երաժշտագետ և երաժշտական քննադատ Ալեքսանդր Վյաչեսլավովիչ Օստովսկին (1873-1957): «Սկսվեցին բաժակաճառերը: Ալեքսանդր Կոնստանտինովիչը սիրում էր բաժակաճառեր ասել: Սկզբում՝ Նիկոլայ Անդրեևիչի⁴ որպես ավագ կոմպոզիտորի մասին: Այնուհետև, լռություն հաստատելու խնդրանքով, Ալեքսանդր Կոնստանտինովիչը հարվածում է բաժակին, և երբ արդեն լռություն է տիրում, նա, սկսելով հեռվից (նա միշտ սկսում էր հեռվից), հանգում է այն մտքին, որ այդ օրը տեղի ունեցավ երաժշտական մկրտությունը երիտասարդ կոմպոզիտորի՝ Ալեքսանդր Սպենդիարյանի, որն առաջին անգամ հանդես եկավ իր ստեղծագործությամբ»:

Եվ հենց նույն ընթրիքի ժամանակ Ա.Վ. Գլազունովը հետաքրքրվում է Սպենդիարյանից, թե ինչու՞ է նա «Ղրիմի էսքիզները» նվիրել Հ. Այվազովսկու հիշատակին: «Ես, Ալեքսանդր Կոնստանտինովիչ, կփորձեմ բացատրել պատճառը, թեև այդ ամենը բավական բարդ է: «Ղրիմի էսքիզների» ստեղծմամբ ես ավելի շուտ երախտապարտ եմ մորս, որն իմ մեջ վաղ սեր արթնացրեց երաժշտության հանդեպ... Բայց Այվազովսկին դաստիարակեց ինձ որպես հայի և ներարկեց սեր այն ամենի հանդեպ, ինչը մերն է, հարազատ... Եթե Դուք, բարեկամներս, տեսնեիք, թե ինչպես էր հրճվում Իվան Կոնստանտինովիչը հայ հանճարի յուրաքանչյուր դրսևորման առիթով... Նա առաջինը ողջունեց Ռուսաստանում Պետրոս Ադամյանին և ջանքեր գործադրեց, որ ռուս հասարակությունը ճանաչի այդ մեծ արտիստին... Զրուցե՛ք մեր նկարիչների՝ Բաշինջադյանի, Սուրենյանցի, Մահտեսյանի հետ. նրանք պատմում են, որ Այվազովսկու նվիրական երազանքն էր բոլոր հայ նկարիչներին միավորելը... Եվ երբ մենք նվագում էինք, նա մշտապես իմ ուշադրությունը հրավիրում էր հայկական մոտիվների վրա... Հենց

⁴ Խոսքը Ն.Ա. Ռիմսկի-Կորսակովի մասին է:

այդ պատճառով էլ ես իմ Սյուիտը նվիրեցի Իվան Կոնստանտինովիչի հիշատակին»:

– Այվագովսկու հզոր տաղանդը, նրա կտավները քանիցս աշխույժ վեճեր են առաջացրել մեր՝ «Հզոր խմբակի» անդամների միջև, – հավելեց Ռիմսկի-Կորսակովը: Մենք Ցեզարի հետ արձագանքեցինք նրա մահվանը. ես գրեցի «Տաղիկը», իսկ Կյուին՝ «Ռեքվիեմը»: Նվագե՛ք, խնդրեմ, այն, Ալեքսանդր Աֆանասևիչ...

Սպենդիարյանը մոտենում է ոռյալին:

Սենյակում, որտեղ մինչ այդ աղմուկով քեֆ էին անում, հնչեց հանդիսավոր-վշտալի մեղեդին:

Սպենդիարյանը երգեց՝

Кисть вдохновенная упала
Из рук великого творца.
Могучий царь морской стихии
И моря пламенный поэт
Угас, и волны голубые
Поют прощальный свой привет....

Սպենդիարյանին աստիճանաբար ձայնակցեցին մյուսները: Հանդիսավորությամբ հնչեց մեծ նկարչին ձոնված ռեքվիեմը⁵.

Զարմանալիորեն՝ «Հ.Կ. Այվագովսկու հիշատակին» ռեքվիեմի որևէ հրատարակության մեջ նշված չէ խոսքերի հեղինակի անունը: Այդ մասին որևէ տեղ, որևէ տեղեկություն չկա ո՛չ ռուս և ո՛չ էլ հայ երաժշտագիտության մեջ:

Եվ բոլորովին վերջերս բացահայտվեց, որ այդ տեքստի հեղինակը երաժշտագետ, երաժշտական-հասարակական գործիչ, հրապարակախոս, հետազայում՝ ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Վասիլի Դավիդովիչ Կորգանովն է (Բարսեղ Ղորղանյան. 1865, Թիֆլիս - 1934, Երևան):

Շոշափելի է Բ. Ղորղանյանի վաստակը երաժշտագիտության բնագավառում: Հայտնի է, որ նա առաջինն է նկատել երիտասարդ Ֆ. Շալյապինի մեծ տաղանդը: Նա ճանաչվել է որպես խոշորագույն բեթհովենա-

⁵ Вагнер Л., Григорович Н., նշվ. աշխ., էջ 209:

գետ՝ տասնյակ տարիներ հավաքել, ուսումնասիրել և համակարգել է Բեթհովենի կյանքին վերաբերող փաստական հարուստ նյութեր, դեռևս 1888-ին Թիֆլիսում կոմպոզիտորի մասին հրատարակել գրքույկ, նրա նամականին (1300 նամակ, երկու գրքով՝ 1900 և 1904), մեծածավալ մենագրություն՝ «Կենսագրական էտյուդ» (1909): Նա գրել է ծավալուն աշխատություն Մոցարտի մասին (1900), ակնարկ՝ նվիրված Վերդիին (1897), առաջինն է լուսաբանել «Պուշկինը երաժշտության մեջ» թեման, ուսումնասիրել հայ և վրացական երաժշտությունը, հավաքած նյութերն ընդհանրացրել «Кавказская музыка» ժողովածուում (1901), որտեղ հեղինակի թարգմանությամբ լույս են տեսել Կոմիտասի «Հայկական եկեղեցական երաժշտություն» և «Հայ գեղջուկ պարերգեր» աշխատությունները: 1900-ին Թիֆլիսում հիմնել է Անդրկովկասում առաջին ռուսերեն «Кавказский вестник» գիտական-գեղարվեստական ամսագիրը (հրատարակել և խմբագրել է մինչև 1902 թ.), 1900-1904-ին եղել Միջազգային երաժշտական ընկերության կովկասյան բաժանմունքի տնօրենը: 1904-ին Կովկասի երաժշտության մասին ելույթներ է ունեցել Միջազգային երաժշտական ընկերության Բեռլինյան սեկցիայի նիստերին, 1909-ին՝ Վիեննայի կոնգրեսում: Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո գործել է Երևանում՝ 1925-1930-ին եղել է Հանրային գրադարանի դիրեկտորի տեղակալ, Պետհրատի երաժշտական սեկցիայի նախագահ, Կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր՝ խորհրդատու: Արևմտաեվրոպական և ռուս երաժշտության խոշորագույն ներկայացուցիչներին նվիրված աշխատությունների հեղինակ է:

Հ. Այվազովսկու մահից ընդամենը օրեր անց Թիֆլիսում հրատարակվող «Кавказский вестник» ամսագրի 1900 թ. մայիսյան համարում տպագրվում է Բարսեղ Ղորղանյանի «Հովհաննես Կոնստանտինի Այվազովսկի» ծավալուն հոդվածը⁶:

⁶ Տե՛ս **В.Д.К.**, Иван Константинович Айвазовский (Кавказский вестник, Тифлис, 1900, № 5, май, с. 124-136): Արևմտավել է՝ **Корганов В.Д.** Иван Константинович Айвазовский (Статьи, воспоминания, путевые заметки, библиография, Е., 1968, с. 350-365):

Памяти
И. К. Айвазовскаго.

Музыка Ц. Кюи, 1902 г.

Andantino. *mf*

Кисть вдохно -

Piano. *mf* *p*

венна - я у - па - ла пьз рукъ во - ли - ка го твор - ца;

мо - гу - лий царь морской ети - хи - и и мо - ря пламенный по -

Յ. Կյուիի «Հ.Կ. Այվազովսկու հիշատակին» ռեքվիեմի նոտագրության 1-ին էջը

зть у - гасъ... и вол - ны го - лу -

бы - я по - ютъ про - щаль - ный

овой при - вѣтъ.

G. Kozm.

The image shows a musical score for voice and piano. It consists of six systems of music. The first system has a vocal line with the lyrics "зть у - гасъ... и вол - ны го - лу -" and a piano accompaniment. The second system has a vocal line with the lyrics "бы - я по - ютъ про - щаль - ный" and a piano accompaniment. The third system has a vocal line with the lyrics "овой при - вѣтъ." and a piano accompaniment. The score includes various musical notations such as treble and bass clefs, time signatures, and dynamic markings like *mf* and *f*. The piano part features complex textures with arpeggiated figures and sustained chords. The score is signed "G. Kozm." in the bottom right corner.

Յ. Կյոլիի «Հ.Կ. Այվազովսկու հիշատակին» ռեբլիեմի նոտագրության 2-րդ էջը

Այվազովսկիագիտության մեջ Ղորղանյանի սույն՝ ոչ այնքան լայն շրջանառություն գտած հոդվածը կարևորվում է նաև նրանով, որ այստեղ բերված կենսագրական տվյալները վերցված են Այվազովսկու տիկնոջ՝ Աննա Բուռնազյանի քրոջ ամուսնու, ծագումով հույն գրող Սպիրիդոն Ալեքսանդրովիչ Կաչիոնիի (1858-1931) հետ մեծ նկարչի զրույցը ներկայացնող հետաքրքրական հոդվածից, որտեղ նկարիչը ձևակերպում է իր գեղագիտական հայացքներն ու սկզբունքները: Չնայած տարիքային մեծ տարբերությանը, նկարչի և Ա. Կաչիոնիի միջև առկա էին ոչ միայն բարեկամական, այլև ընկերական հարաբերություններ: Ի դեպ՝ իր նամակներից մեկում նկարիչը գրում է՝ «мой родственник г. Качиени, весьма даровитый и достойный молодой человек»⁷.

Ղորղանյանի հոդվածն իր ծավալով և նյութերի ընդգրկմամբ դուրս է գալիս մահախոսականի շրջանակից. ավելի շուտ, ականավոր նկարչի կյանքի ու գործունեության ակնարկ է և որոշ ստեղծագործությունների վերլուծություն:

Ղորղանյանի հոդվածի բնաբանը չափածո էր՝ այն նույն տողերը, որ հնչել էին վերոնշյալ ընթերցի ժամանակ՝

Այսպիսով, Ցեզար Կյուիի «Հ. Կ. Այվազովսկու հիշատակին» ռեքվիեմի տեքստի հեղինակը հենց Բ. Ղորղանյանն է. փաստ, որն առ այսօր անհայտ է եղել հայ և ռուս երաժշտագիտության մեջ, և առաջին անգամ մենք այն ներկայացնում ենք գիտական հանրությանը:

ИСТОРИЯ ОДНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ: РЕКВИЕМ ЦЕЗАРЯ АНТОНОВИЧА КЮИ “ПАМЯТИ И.К. АЙВАЗОВСКОГО”

АСАТРЯН А.Г., САРГСЯН А.В.

Резюме

19-го апреля 1900 года в Феодосии скончался великий маринист Ованнес Айвазовский. Через год после смерти художника, в 1901 году, русский композитор Н.А. Римский-Корсаков написал фортепианную пьесу “Песенка”, посвященную памяти Айвазовского, а в 1902 году русский ком-

⁷ Айвазовский. Документы и материалы, Е., 1967, с. 180.

позитор, музыкальный критик, член “Могучей кучки” Цезарь Кюи (1835-1918) сочинил реквием “Памяти И.К. Айвазовского” (op. 86 N 22, Des-dur) для голоса и фортепиано. Ценная часть довольно обширного творческого наследия Ц.А. Кюи – камерная лирика. Свыше 300 романсов для голоса и фортепиано сочинил композитор на слова Пушкина, Лермонтова, Мицкевича, Некрасова и др. Известно, что в вокальной лирике Ц. Кюи важное место занимает цикл армянских романсов, написанных на слова Рафаэла Патканяна, Смбата Шахазиза, Петроса Дуряна, Аветика Исаакяна, Ованнесса Ованнисяна и др.

И, как это ни странно, ни в армянском, ни в русском музыкознании до сих пор неизвестно имя автора стихотворного текста реквиема Ц.А. Кюи “Памяти И.К. Айвазовского”.

Мы выяснили, что автором текста реквиема “Памяти И.К. Айвазовского” является музыковед, музыкально-общественный деятель Василий Давыдович Корганов (Барсег Корганян). Дело в том, что через несколько дней после кончины И.К. Айвазовского, в майском номере журнала “Кавказский вестник” (Тифлис) была опубликована статья В.Д. Корганова “Иван Константинович Айвазовский”, эпиграф которой и послужил текстом для реквиема Ц. Кюи.

THE STORY OF ONE ARTWORK: THE REQUIEM BY CÉSAR CUI “TO THE MEMORY OF I.K. AIVAZOVSKY”

A. ASATRYAN, A. SARGSYAN

Abstract

On 19 April 1900 in Feodosia the great marine painter Hovhannes Aivazovsky passed away. A year after the painter's death in 1901 the Russian composer N.A. Rimsky-Korsakov wrote a piano piece “A ditty”, dedicated to the memory of Aivazovsky, and in 1902 the Russian composer, musical critic, member of “The Mighty Group” César Cui (1835-1918) composed a requiem “To the memory of I.K. Aivazovsky” (op. 86 N 22, Des-dur) for voice and piano. A valuable part of César Cui's quite extensive creative heritage is chamber music. The composer composed more than 300 romance songs for voice and

---

piano on the words of Pushkin, Lermontov, Mickiewicz, Nekrasov and others. It is known that in C. Cui's vocal music a series of Armenian romance songs, on the words of Raphael Patkanyan, Smbat Shahaziz, Petros Duryan, Avetik Isahakyan, Hovhannes Hovhannisyán and others plays an important role.

Oddy enough that neither in Armenian, nor in Russian musicology till nowadays the name of the author of C. Cui's requiem verse "To the memory of Aivazovsky" is not known.

We found out that the author of the requiem "To the memory of Aivazovsky" was musicologist and public figure Vasily Korganov (Barsegh Korganyan). Days after I. Aivazovsky's death, in May Issue of the "Caucasian bulletin" (Tiflis) V. Korganov's article "Ivan Konstantinovich Aivazovsky" was published, the epigraph of which served as a text for C. Cui's requiem.